

ELNURƏ ƏFLATUN qızı PİRƏLİYEVƏ
Bakı Dövlət Universiteti (magistrant)

AÇIQ MƏKTUBLARIN İDEYA-MÖVZU İSTİQAMƏTLƏRİ

Açıq məktub janrına olan tələbatın 1930-cu illərdə artmasının əsas səbəblərindən biri mühacirət mətbuatıdır. Mühacirətdə olan mətbuat orqanlarına həmin illərdə yazılan məktublارın əsas hissəsini açıq məktublar təşkil edirdi. Əksərən isə müəlliflərin adı yerinə ya ləqəbi istifadə olunur, ya ümumiyyətlə müəllif göstərilmir, ya da ki, “Bir ağronomun anlattıkları” kimi ümumi adlarla müəllif gizli saxlanılırdı. Lakin mühacirət mətbuatındakı açıq məktublارın çoxu ictimai- siyasi, iqtisadi və s. mövzularda yazılır, Azərbaycandakı vəziyyət haqda məlumat verərək SSRİ siyasətinin iç üzünü ifşa etmək məqsədi daşıyır, az

bir qismi isə ədəbi mövzulara həsr olunurdu. Amma SSRİ daxilində çap olunan açıq məktublar bundan fərqli olaraq bütün sahələrdə SSRİ siyasətinin “mükəmməlliyini” təbliğ etmək məqsədi daşıyırdı.

1930-cu illərin açıq məktubları ideyaca iki qrupa ayrılırdı:

- 1) Millətçilik ideyasına xidmət edən açıq məktublar
- 2) SSRİ-nin siyasi ideologiyasına xidmət edən açıq məktublar

Mövzuca açıq məktublar ayrılır:

a) *Ədəbi tənqidi mövzu*- 1930-cu ildə “İnqilab və mədəniyyət” jurnalında çap olunan Ə.Cəfərin “H. Cavidə açıq məktub”u ədəbi tənqidi mövzuda yazılmış açıq məktub olub, dövrün ədəbi mənzərəsini, ədəbiyyatçılardan tələb olunanları, ədəbiyyatın nəyə xidmət etməsini təsvir edir. Digər tərəfdən məktubda əvvəlki şeirlərə qarşı SSRİ-nin mənfəəti mövqeyi də aydınlaşır. Əkrəm Cəfər Cavidə gözəllikdən, incəlikdən yazmaqda ittiham edərək, özünün də məhz belə boyalı şeirlərə qarşı olduğunu belə ifadə edir:

Bu gün şeirlərimin,
Dodaqları boyalı şeirlərə
Kəfən toxumaqdır.
Ən böyük nəşəsi
Yanaqları pudralı şeirlərə
Ölüm marşı oxumaqdır.
Şeirlərim də
“İncə”liyi, “dərbər”liyi, “şəhanə”liyi
“Pənbə”liyi, nəliyi, nəliyi.

Dəyişdilər komsomol kitabçasına. [1, s. 24]

Ədəbi tənqidi mövzuda yazılmış digər bir açıq məktub 1940-cı il “Ədəbiyyat” qəzetində çap olunan “Dostum A-ya açıq məktub” adlı Döyüşgən ləqəbli müəllifin məktubudur. Bu məktubda nəsr, nəsrin dili, M.S.Ordubadinin nəsr dili və s. kimi məsələlər müzakirə olunur. Döyüşgən dostunu gah nəsrin, gah da şeirin bir-birini qabaqladığını, nəsr və şeiri bir-birinə qarşı qoymasını tənqid edir və bunun yanlış bir mövqe olduğunu söyləyir. Dostunun belə bir mövqe tutmasına görə bildirir ki, əgər sən yazıçı olsaydın, mən şübhələndim ki, sən pis yazdığın üçün belə boş məsələlərlə mübahisə salırsan ki, sənün acınacaqlı halın nəzərə çarpmasın. Müəllif belə şeylərin ədəbiyyat mühitində çox olduğunu da vurğulayır.

Həmin açıq məktubda müzakirə olunan ikinci məsələ olan nəsrin dili məsələsində o dostuna haqq verir və onun fikirlərinə ortaq olduğunu, nasirlərin axır vaxtlarda öz dilləri üzərində işləmədiyini, nəsr dilinin korlandığını bildirir və nəsr dilimizin sadələşdirməsini ədəbiyyatın mühüm vəzifələrindən hesab edirdi. Lakin dostunun bu məktubda cəsarətsiz davrandığını söyləyərək yazırdı: “Bir də dostum, bu məktubunda əvvəlki cəsarəti və mərdənəliyi duymadım. Niyə sən lap yuxarıdan, “Sovet nəsrinin klassikləri” adlandırdığın adamlardan başlamırsan? Nə üçün sən də birinci növbədə müvəffəqiyyətləri barədə az danışılan, haq-nahaq həmişə acılanan nasirlərdən danışırısan? Elə bilirsən sənün “klassiklərinin” əsərlərində qurd quzu ilə otlayır ? ... Yəqin deməyə çəkinmisən” [4, s. 3]. Bu sitatdan da aydın olur ki, həmin dövərdə SSRİ klassikləri haqda danışılmaqdan çəkinilir, onların səfləri haqda birbaşa məqalə yazmaqdan ehtiyat edirdilər. Bu da həmin dövr ədəbi tənqidin zəifliyinin bir əlaməti idi. Təbii ki, biz danmırıq ki, SSRİ klassiklərindən qorxaraq yazmaqda repressiyanın da payı yoxdur. 1937-ci illərin dəhşətini yaşamış ədiblərin əksəriyyəti, əlbəttə, əvvəlki cəsarəti göstərə bilmirdilər. Burdan da bizə aydın olur ki, repressiya siyasəti öz məqsədinə yetişmişdi. Artıq ədəbiyyatımız sadəcə qeyri-müstəqil deyildi, həm də qorxu və dəhşətin əsiri idi.

b) *İctimai-siyasi mövzu*- 1932-cu ildə “İstiklal” qəzetinin ilk nömrəsində siyasi mövzulu açıq məktublardan biri Daş Dəmirin “Rusların erməni siyasəti (Azərbaycandan məktub)” adlı açıq məktubu idi. Bu açıq məktubda istila rejiminin törətdiyi fəlakətlərin səbəbi belə izah olunurdu: “İstila rejiminin Azərbaycan Türklüyü üzərinə icra etməkdə olduğu min-bir vəhşət və məhv etmə əməliyyatının bu gün başında rusların “Erməni siyasəti” durmaqdadır” [3, s. 2]. SSRİ-nin Qafqazda yürütdüyü siyasəti deşifrə edən bu məqalədə hələ çox məsələlərə aydınlıq gətirilmişdir. Məqalədən aydın olur ki, Ruslar Azərbaycan və Gürcüstan torpaqları hesabına Qafqazda özünə dayaq olacaq bir Ermənistan dövləti yaratmağa çalışır. Və bunun üçün də yerli əhali öz torpaqlarından sürgün olunarkən dünyanın müxtəlif yerlərindən bu ərəzilərə ermənilər köçürülür və onlar üçün hər cür şərait yaradılırdı. Hətta yazılır ki, bundan Azərbaycan və Gürcüstan kommunistləri də xəbərdar imiş və bu siyasətə qarşı etiraz etməkdən də çəkinmirlərmiş: “Bunu, bu siyasətin iç üzünü ruslar və ermənilər qədər Azəri və Gürcü kommunistləri də bilirlər. Yavaş-yavaş kommunist təşkilatlarında, müxtəlif sovet müəssisələrində çıxan etiraz və şikayət səsləri açıq ictimaiyyətə, hətta konfranslara və mətbuata qədər əks etdirməkdən geri qalmır” [3, s. 2]. Bu məqalədə açıq-aşkar Azərbaycan torpaqlarına qarşı aparılan repressiya siyasəti əks olunmuş, bununla yanaşı, ermənilərdən

Rusiyanın Qafqazda bir alət kimi istifadə etməsi yazılmışdır. Bunun əsas səbəbi isə, təbii ki, nefti, pambığı, münbit torpaqları olan Azərbaycanı Rusiyanın əldən verməmək istəyi idi.

SSRİ-nin repressiya siyasətinin Məmməd Əli Rəsulzadə tərəfindən tənqid olunduğu bir digər açıq məktub isə “İstiklal qəzetinə” adlı açıq məktubdur. Bu məktubda M. Ə. Rəsulzadə həmin dönmə Azərbaycan xalqı üçün ən qara və ən tarixi günlər kimi qələmə verir. SSRİ-nin müstəmləkəsinə çevrilmiş vətənimizin hüriyyəti üçün mübarizə aparənların güllələnməsi, AXC-nin süqutundan bu yana azadlıq üçün mübarizə yolundan əl çəkməyən kütlənin məhvindən dəhşətlə bəhs edən müəllif bu günləri qara gün adlandırmasının əsl səbəbini xalqımızın hüriyyət və istiqaldan məhrum olması ilə əlaqələndirir. Müəllif mühacirətdə olan ədiblərimizin üzərinə düşən vəzifə haqda yazır: “ Vətənin bu vəziyyətini, millətin bu getdikcə yüksələn səsinə cahana bildirmək və yaşatmaq hüriyyətin və bəşəri prinsiplərin ayaqlar altına alınmış olduğu məmləkətdə, Moskvanın hökümran olduğu yerlərdə, imkan xaricində olduğundan, məmləkət xaricində olan milliyətpərvər və istiqalçı Azərbaycan nəslinə bu xüsusda böyük və tarixi vəzifələr düşür. Mübarizənin tərcümanı olmaq! Mübarizənin səsinə eşitdirmək! Milliyət və istiqlal, cümhuriyyət və demokrasiya naminə davam edən mübarizənin bayraqdarı olmaq!”[6, s. 1]. Bu məqalə sadəcə SSRİ siyasətini ifşa etməklə kifayətlənmir, digər bir tərəfdən Azərbaycandakı ədiblərin söz azadlığı olmadığı üçün səslərini duyura bilmədiyini, ona görə də, bu işin mühacirlərimizin üzərinə düşdüyünü vurğulayır.

İstiqlal qəzetinin ən önəmli fəaliyyətlərindən biri də dünya mətbuatıyla əlaqəli şəkildə fəaliyyət göstərərək SSRİ-nin iç üzünün ifşa olunduğu müxtəlif qəzetlərdə çap olunan məqalələri qəzetdə çap etdirməklə həmin yazıların daha çox yayılmasına, bu yazılarla daha çox kütlənin tanış olmasına imkan yaradırdı. Belə məqalələrdən biri də Çernavinin “Times” qəzetində çap etdirdiyi açıq məktubu idi ki, həmin məqalə “İstiklal” qəzetinin 33-cü nömrəsində “G.P.U. “itiraf”ı” nasıl imal ediyor? (prof. S. Çernavin’in mektubu)” adı ilə çap olunmuşdur. Məqalədən aydın olur ki, Çernavin özü günahı olmadığı halda yalandan etiraf etsin deyər SSRİ tərəfindən işğəncələrə məruz qalmış, bu işğəncələri isə həmin məqaləsində sıra ilə belə yazmışdır:

- “ 1. Güllələməklə təhdid etmək,
2. Həyat yoldaşımın tutulacağı və oğlumun yetimxanaya veriləcəyi ilə təhdid etmək,
3. İstintaq müddətincə həyat yoldaşımı həbsxanada saxladılar,
4. Yoldaşımı kürək cəzasına məhkum etməklə və sürgün etməklə təhdid etmək,
5. Ultimatum- 3gündə “etirafı” imzalamasan- edam ,
6. Gecələr güllələmənin üçün aparmaq səhnələri” [2, s. 1].

Etiraf sözünün dırnaq arasında verilməsindən də, aydın olduğu kimi bu etiraf yalandan hazırlanır və insanlara imza attırılırdı. Təbii ki, bu imzalar istəyərək deyil, zor gücünə atılırdı. Məqalədən də aydın olduğu kimi, insanlara həm fiziki, həm mənəvi işğəncələr edilir, hətta bununla da kifayətlənməyib, ailəsinə də zor tətbiq edilirdi. Çervanın yalan etirafa qol çəkmədiyi üçün 5 il müddətinə Solovski həbsxanasına sürgün edilir. Lakin Çervanın 1932-ci ilin payızında əllərindən qaçmağa müvəffəq olur. Bundan sonra isə hər kəs SSRİ-nin iç üzünü görsün deyər bu açıq məktubunu yazır. Həmin məktubda həmçinin müəllif başqa məhbuslara qarşı edilmiş işğəncələr haqqında da məlumat verirdi: “Yuxarıda saydığım üsullardan başqa mənimlə bir kamerada oturan məhbuslara, “etiraf”a məcbur etmə üçün bu işğəncələri tətbiq edirdilər:

1. “Ayaqüstə durmaq”-məhbusları 6gün, 6 gecə yeməksiz, susuz və yuxusuz ayaqda durmağa məcbur edirdilər.
2. “Soyuq kartser”-qışda pəncərələri açıq olan kartserdə məhbusları anadangəlmə çılpaq bir halda saxlayırdılar.
3. “Sulu kartser”- 20-30 sm qədər su dolu çarpayısız, tualetsiz kartserdə məhbus ancaq dar bir stolda otura bilir.
4. “Dar kamera”- 300-ə qədər qadın və kişi elə dar bir yerə salınır ki, insan bir-birinə girmiş bir vəziyyətdə yalnız ayaqüstə dura bilir; hərərət, son dərəcə yüksək, bir həftədən artıq çox az adam dözə bilər.
5. “Konveyer”- 40-a qədər şübhəli şəxs bir-birinin ardınca, bir mərtəbədən o birinə qaçmağa məcbur edilir. Otaqda 15-ə qədər müstəntiq oturur. Bu proses “etiraf”ı izmalayana kimi, və yaxud ürəyi gedib yıxılana kimi davam edir.

Bu işğəncələr nəticəsində ölüm, intihar, çıldırma hadisələri çox olur.”[2, s. 1].

c) **Stalin mövzusu.** 1930-cu illər ədəbiyyatımızda yeni yaranan mövzulardan biri də məhz “qurtarıcı insan- ata- Stalin” idi. Sovet dönəmində çoxlarının yaradıcılığında Stalin və Lenin obrazlarını, onlara həsr olunmuş yüzrlər, bəlkə minlərlə əsərlərə rast gələrək. Bu haqda Elçin belə yazırdı: “O dövrün elə bir məşhur (və qeyri-məşhur!) şairi yoxdur ki, Lenin və Stalin haqqında poetik mədhiyələr yazmasın...Bu-konkret dövrün, zamanın timsalında tarixin poeziyaya müdaxiləsidir”[5].

Bildiyimiz kimi, mədhiyyə ədəbiyyatı klassik ədəbiyyatda çox geniş yayılmış, XIX əsrdən başlayaraq mədhiyyəçilik öz yerini satiraya vermişdir, bəs birdən-birə nə oldu ki, yenidən satira öz yerini mədhiyyəyə verməli oldu? Əlbəttə ki, bu sualın cavabları aydındır. SSRİ dönməsinin ədəbiyyatımıza “bəxş etdiyi” Stalin mövzusu, təbii ki, açıq məktublardan da yan keçməmiş, 1939-cu ildə “Ədəbiyyat” qəzetində işıq üzü görən S. Vurğun, R. Rza və S.Rüstəmin yazdığı “Bakı intelligensiyasının Stalin yoldaşa məktubu” adlı açıq məktub Stalinə həsr olunmuşdur. Bu açıq məktubda tariximizin bəzi məqamları haqda danışılmış, ərəblərin hücumundan Babəkin igidliyinə, Nizamidən Füzuliyə, Koroğludan Misiri qılınca söhbət açılmışdır. Fəqət bu tarixi söhbətin sonu Leninin igidliyinə, Stalinin gücünə, xalqlar birliyi ideyasına yönəldilmiş və Stalin əsrlərdən bəri yolunu gözlədiyimiz, xalqımızı ağ günə çıxaracaq olan qəhrəman kimi tərənnüm edilmişdir:

Stalin! Biz səndən aldığımız döyüşlərdə ilham, qanad,

Sən verdin bu Azərbaycan ellərinə yeni həyat.

Kimə sorsan dəyər bu gün, böyük olsun, uşaq olsun,

“Bu xoş günü bizə verən Stalindir, o sağ olsun!” [7, s. 1]

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

- 1) Cəfər Əkrəm “H. Cavidə açıq məktub” (1930) // İnkilab və mədəniyyət. № 11-12. s. 23-24.
- 2) Çernavin V. “G.P.U. “itiraf”ı” nasıl imal ediyor? (prof. S.Çernavin`in mektubu) (1933) // İstiqlal qəzeti. № 33. s. 1
- 3) Daş Demir (1932). “Rusların erməni siyasəti (Azərbaycandan mektup)” // İstiklal qəzeti № 1. s. 2.
- 4) Döyüşgən. “Dostum A-ya açıq məktub”(1940). // Ədəbiyyat qəzeti № 5. S. 3
- 5) Elçin. “Lenin, Stalin və poeziyamız-Ədəbi düşüncələr”. // 525-ci qəzet.19.09.2020.
- 6) Resulzadə Mehmet Emin. “İstiklal qəzetəsinə” (1932). //İstiklal qəzeti № 3, s.1
- 7) Vurğun Səməd, Rza Rəsul, Rüstəm Süleyman. “Bakı intelligensiyasının Stalin yoldaşa məktubu”(1939) // Ədəbiyyat qəzeti № 15(220). s. 1-2.

Açar sözlər: ədəbi tənqid, epistoliar üslub, janrlar, məktubun hissələri.

Elnura Aflatun gizi Piraliyeva

Idea-subject directions of the public - letters

Summary

The first example of epistolary style in world literature is Horace`s Letter to the Pisons. It has been used in the history of Azerbaijani literature in three genres of epistolary style: verse letter, literary letter and open letter. The first example of a poetic letter is in the works of G. Tabrizi in the 11th century by M.F.Akhundov. We meet with open letters in Akhundov`s works. Open letter is a genre of literary criticism, verse letter and literary letter are genres of literary criticism.

Keywords: criticism, epistolary style, genres, parts of the letter

Эльнура Афлатун кызы Пиралиева

Идея-тематические направления публичных - писем

Резюме

Первым образцом эпистолярного стиля в мировой литературе является «Письмо Горация к Пизонам». Он использовался в истории азербайджанской литературы в трех жанрах эпистолярного стиля: стихотворное письмо, литературное письмо и открытое письмо. Первый пример поэтического письма - в произведениях Г. Табризи в 11 веке, первый образец литературного письма - в произведениях Масуда ибн Намдара в 11 веке, а первый образец открытого письма - в XIX веке встречаем в творчестве М.Ф. Ахундова. Открытое письмо - это жанр литературной критики, стихотворное письмо и литературное письмо - жанры литературоведения. Хотя открытые письма и литературные письма пишутся как в стихах, так и в прозе, стихотворные письма могут быть написаны только в стихах.

Ключевые слова: критика, эпистолярный стиль, жанры, части письма